

LUKÁCS LÁSZLÓ

Egyházunk a forrongó világban

A német egyházak egyesülése

A német egység megteremtése messzeható következményekkel járt az egyházak életében. Érthető, hogy mind a katolikus, mind a lutheránus folyóiratok mostanában főleg azt vizsgálják, milyen feladatokat jelent a német egység az egyházak számára.

Adminisztratív rendezés

A Vatikán sohasem ismerte el Németország kettéosztottságát, s nem változtatott az egyházmegyék határain. Az egykori NDK katolikus szempontból nagyrészt diaszpóra (kivételnek számít a katolikus Eichsfeld). Az egyetlen Dresden-Meissen-i egyházmegyét leszámítva az összes egyházmegyét átszelte az államhatár, mégpedig úgy, hogy a püspöki székhely Nyugat-Németországban maradt: Osnabrück, Paderborn, Fulda. A keleti részek kormányzására apostoli adminisztratívákat, püspöki hivatalokat hoztak létre. Önálló adminisztratúra lett Görlitz székhellyel a hajdani breslauer érsekség német területre eső része is. A világon egyedülálló státusza lett a berlini érsekségnek, amely a kettéosztott várost Brandenburg és Mecklenburg tartománnyal együtt egyetlen egységként fogta össze.

A hajdani NDK püspökei saját püspöki kart alkottak, Berlini Konferencia névvel. Az egyesítés után, 1990 őszén beleolvadtak a német püspöki karba, s csak sajátos feladataik megoldására tartottak fenn önálló munkacsoportot. A német katolikus egyház így jelenleg 27 érsekségből, püspökségből, illetve adminisztratívából áll. A nem távoli jövő feladata lesz (mint hazánkban is) az egyházmegyék területi felosztásának felülvizsgálata, új püspökségek létrehozása a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva.

Bonyolultabb volt a lutheránus nemzeti egyházak egyesülése. 1969-ben ugyanis nyolc tagegyházzal létrejött az NDK-ban a Lutheránus Egyházak Szövetsége. A Német Evangélikus Egyházak szövetsége és az NDK szövetsége között már 1990-ben megindultak a tárgyalások — az egyesülést hivatalosan ez év június 27-én mondták ki. Ennek alkalmából az egykori NDK lutheránus egyházai áttekintették az elmúlt évtizedeket: „Kisebbségek és szegényebbségek lettünk, Isten mégis gazdagon megáldott bennünket. A nép-egyházi struktúrák összeomlottak, bár sohasem szakadtunk el tőlük egészen. De a hívek és a közösségek úgy tevékenységi formákat fedeztek föl, új belátásokra jutottak, az egyházi életnek úgy formáit fejlesztették ki, amelyekben Isten a másképpen gondolkodók között is megmutatta jelenlétét. Bár a keresztények egyre inkább kisebbségi csoporttá váltak a társadalomban, velük és általuk mégis olyan kisugárzó hatása lett az egyháznak, amelyet remélni sem mert.” (In: Herder Korrespondenz, 1991. aug. 379. o.)

Népegyház vagy közösségek egyháza?

Ezzel eljutottunk ahhoz az alapkérdéshez, amely elsősorban a lutheránus egyházakat foglalkoztatja az egyesülés óta. A volt Nyugat-Németországban az egyházak jelentős társadalmi (és anyagi) erőt képviselnek, hivatalosan a lakosság 80%-a keresztény. (Mintegy 29 millió a lutheránusok, 28 millió a katolikusok száma.) Az egyházi adót az állami adóval együtt kell befizetni, az iskolákban kötelező a (valamilyen fajta) hit- vagy erkölcsstaní oktatás. Riasztó jel viszont az egyházból kilépések magas száma. A lutheránus egyházakból évi 140-150 ezer, a katolikus egyházból 70-80 ezer. Egy 1984-ben végzett felmérés szerint a protestánsok 11%-a már eldöntötte, hogy kilép, ugyanennyien pedig fontolgatják ezt a gondolatot, de még nem szánták el rá magukat. Eszerint a „felölt protestánsok közül 4,6 millióan egyik lábukkal már kiléptek az egyházból”. (Herder Korrespondenz, 1991. okt. 445. o.)

A kérdés, főleg a protestáns egyházakban, ma így vetődik fel. A volt NDK-ban a gyermekeknek ma csak 10%-át keresztelik meg, a lakossá 70%-a nem-hívó. Az egyház kisebbségi helyzetbe került — kritikussabb szemlézők hozzáteszik —: anélkül, hogy népegyházi ambícióit, szokásait feladta volna. Időszerű-e ma újra a nagy-egyház, a nép-egyház intézményeit, szervezeteit felépíteni vagy helyreállítani ezekben az egyházakban? Nem inkább az általuk kitaposott utat kellene-e folytatniuk? Az erősödő szekularizmus következtében nem ez a sors vár-e az egykori NSZK egyházaira? Nem arra volna-e szükség, hogy közös összefogással az elkötelezettebb, közösségibb keresztény közösségek modelljét dolgozzák ki? A nyugati egyházak gazdagsága nem olyan szegényes hitet takar-e, amely anyagi és szervezeti segítséget tud ugyan nyújtani a keleti egyházak újjáéledéséhez, lelki támaszt azonban nem? (Evangelische Kommentare, 1990. ok. 585. o.)

Elgondolkodtató az az írás, amelyben Joachim Degenhardt, Paderborn érseke a Kelet-németországban élő katolikusok sajátos lelkiségét foglalja össze. (Lebendiges Zeugnis, 1990. máj. 58. o.) Ennek főbb jellemzői:

1. Új istenélmény: az elhagyott, szenvedő Isten megtapasztalása. A szokásokra és hagyományokra építő kereszténység kihál.

2. Testvéri kötődés egymáshoz, szolidaritás egymással. A túlságosan is intézményessé vált nyugati egyház tanulhatna ebből a testvéries lelkületből.

3. Bensőségesebb, mélyebb lelkiség, a liturgiában, közös imádságos találkozón, bibliakörökben. Ez a befelé fordulás ma mindnyájunknak fontos a személyiség életbentartásához.

4. Elkötelezett közösségi, karitatív szolgálat. Ezek a hívek évtizedeken át igen szegényes életkörülmények között éltek, hátrányos megkülönböztetések közepette: alternatív életformában, fokozott érzékenységet tanúsítva mások szociális gondjaira.

5. A „reálisan létező szocializmus” összevetése a katolikus egyház szociális tanításával. E keresztények az összes németeknek átadhatják azt a tapasztalatukat, amelyet a szocializmus eszméivel és gyakorlatával való konfrontációban szereztek.

A német egység számos egyéb kérdést, feladatot is fölvet a keresztények számára. Amint a német katolikusok „Berlini Nyilatkozatukban” megfogalmazták: felelősnek érzik magukat egész Németországért, de egész Európáért és az egész világért is, azért, hogy mindenki szabadságban és igazságosságban élhessen. Főleg azonban Közép- és Kelet-Európa népeivel vállalnak sorsközösséget. Tudatában vagyunk közös történelmünknek, és annak a súlyos jogtalanságnak, amellyel a német politika a második világháborúban a népeket megkárosította. Keressük velük a párbeszéd lehetőségét, hogy közelebb kerülhessünk egymáshoz, és közösen szolgálhassuk Európa békéjét.”

KENYERES ZOLTÁN

Rendezetlen könyvespolc

Szabó Lőrinc: Vers és valóság

Páratlan könyv, nincs is tudomásom hozzá hasonlóról. Szabó Lőrinc életének utolsó éveiben tollbamondta saját verseiről szóló megjegyzéseit, elemzéseit, szövegértelmezéseit. Kötetről kötetre haladva minden egyes verséhez hosszabb-rövidebb magyarázatot fűzött, megvilágította keletkezésének körülményeit, feltárta életrajzi hátterét, indítékát, szimbólumait. Fölfejtette a sorokat alakító irodalmi hatások szövevényes hálózatát, és elmondta azokat a benső, apró eseményeket, amelyek a versek egy-egy mozzanatának titkos szépségéhez, komor vagy éppen frivol rejtelméhez tartoznak és amelyeket máskülönben irodalomtörténész nemzedékek hosszú évtizedekig szoktak kutatgatni fáradhatatlan szorgalommal. Kabdebó Lóránt, aki több könyvet írt Szabó Lőrincről és több érdekes dokumentumkötetet szerkesztett, most saját alá rendezte ezt a páratlan kéziratot, és úgy adta közre az összes versek gyűjteményét, hogy minden vers után ott áll a hozzáfűzött szerzői megjegyzés. A versek és magyarázatok kigyózó kettős fonalából pedig kibontakozik századunk egyik legérdekesebb emlékirata: a kétkötetes, hatalmas munkát egyvégében el lehet olvasni mint egy regényt.

Ennek a regénynek egyik főszereplője Nagy Klára és Korzáti Erzsébet mellett Babits Mihály. Basch Lóránt 1966-ban részletes tanulmányt írt Szabó Lőrinc és Babits kapcsolatáról és sokat foglalkoztak vele azóta mindkét költő kutatói. Most ebből a különös vers-jegyzet könyvből minden korábbinál teljesebben és többértűen elevenedik meg a kettejüket átható furcsa Haliebe-viszony, mely az 1920-as évek elejétől kezdve elválasztotta őket az életben és mégis összefűzte őket a sűrű. Szabó Lőrincet az irodalomtörténet a modern objektív költészet egyik megteremtőjeként tartja számon, ő kötötte össze Babits 1910-től kezdődő idetartozó kezdeményeit és az Újhold 1945 után kibontakozó „elvont tárgyiaságát”. A tárgyias, objektív líra azonban nem a személyesség kiszűrését

jelentette a versből, hanem átalakulását és mélyebb, filozofikusabb megfogalmazását. Élmény, tapasztalat, személyes indíték nem kevésbé játszott szerepet benne, mint a korábbi korszakok lírájában. Nem kevésbé, de másképpen.

Az elmúlt egy-két évtizedben minden híresztelés ellenére a magyar kritika és irodalomtörténet érzékenyebb, fogékonyabb és elmélyültebb lett mint valaha, és megnőtt bölcséleti felkészültsége. Balassa Péter, Radnóti Sándor, Kulcsár Szabó Ernő és még jó néhányan hiteles szóval álltak az új és legújabb irodalmi törekvések mellé s avatottabban és mélyebben elemeztek irodalmi műveket mint őket megelőzően legtöbbször a magyar kritika történetében. Az irodalommal való foglalkozás azonban nemcsak megtanulható fogalomrendszer kérdése, hanem nagyon sok intuitív elem van benne. Kevésbé fogékony, kevésbé értő, mondjam ki: kevésbé tehetséges emberek kezében ugyanazok a módszerek és fogalmi apparátusok egy merőben sznob irodalomszemlélethez vezettek. Többen elméleti megfontolások és elvont teorémák magaslatáról magabiztos fölénnyel lenéztek mindent, ami életszerű volt az irodalomban és eleven. A „műalkotást” önmagában zárt tárgynak tekintették, amelyet csak saját szerkesztetének arányrendszerével és törvényszerűségeivel szabad megközelíteni. Azt hirdették, hogy a műelemzés olyan intellektuális folyamat, melynek során ki kell zárni minden szubjektív emberi tényezőt. Le kell csapolni az élet-rajzot, kiszivattyúzni az érzelmeket: nincs barátság és szerelem, nincs harag és öröm, nincs élmény és tapasztalat, csak formák vannak, szerkezetek, síkok, típusok és struktúrák, és ezeket az üres vázakat a filozófiai olvasókönyvekéhez hasonlóan gondolatokkal kell megtölteni.

E sivár és absztrakt felfogás iskolájának uralma után ma szerencsére újra megelevenedik e tudomány. Közelebb kerül egymáshoz az olvasó, a mű és az író. És ez nemcsak nálunk van így, hanem szerte a világon. Tavaly például megjelent Franciaországban egy Baudelaire életrajz, olva-

som, idén év elején már lefordították angolra és kiadta egy amerikai könyvkiadó. Világszerte fokozott érdeklődéssel hajolnak az efféle munkák fölé. Az embereket újra érdekelni kezdi az irodalom élet felé fordított arca. Ebbe az irodalomtörténeti „újhullámba” tartozik bele az új Szabó Lőrinc kiadás is. Üdvözlöm és várom sikerét. Bízom benne, hogy a személyességet hangsúlyozó áramlat nem a következetes, igényes gondolat ellenlábasa lesz. Sőt, remélem, hogy az eddigieknél alaposabban fogunk értekezni a személyesség, az „egy ember” nemcsak költészetteremtő hatalmáról, hanem Európát teremtő erejéről is. Az individualizmusról, amit a politikai szélsőségek — jobboldal és baloldal egyaránt — igyekeztek félresöpörni újtjukból e század folyamán. A vers személyessége, a „lírai én” ezért nemcsak filológusokra tartozó téma, hanem mindnyájunkat érintő történetfilozófiai kérdés. *(Magvető)*

Szepes Erika: Magyar költő — magyar vers

Harminc év telt el azóta, hogy Kiss Ferenc egy hosszabb tanulmányban fölvetette legújabb líránk verselési-ritmikai problémáit. A hangzásvesztés, a monoton egyhangúság vagy harmonikus verselés gazdag sokszínűsége felé halad költészetünk? Elevenítő — megújító szerep jut a magyaros verselési formáknak, a klasszikus időmértéknek, a szimultán egyúthangzásnak, vagy átveszi a verselés fölött uralmát a szabadvers ritmusa, mint annyi európai költészetben? Szepes Erika, akinek szakmai munkásságát régóta figyelemmel kíséri a magyar költészettel foglalkozó legtöbb irodalomtörténész, most egész könyvet írt ezekről a kérdésekről. Könyve a magyar verstani szakirodalom jelentős vállalkozása. Az elmúlt egy-két évtizedben örvendetesen elevenné vált az irodalomtörténetnek ez az elengedhetetlenül fontos ágazata. Éles viták bontakoztak ki, egymásnak ellentmondó átfogó verstani elméletek születtek, amelyek között, mi tagadás, elég nehezen ismerhetjük ki magunkat. Kötetek, kismonográfiák készültek egy-egy sokat vitatott vers hangzásáról és értelmezéséről, tanulmányok, vitasorozatok jöttek létre elvontabb elméleti, módszertani kérdésekről. Legkevésbé a történeti és funkcionális verstan haladt e-

lőre, nem ismerjük az egyes versformák elterjedettsége és az irodalmi korszakok, irányzatok közötti összefüggéseket, okozati kapcsolatokat. Alig van sejtelmünk az ízlésbeli változások történeti típusairól. Ezenkívül a verstan meglehetősen arisztokratikus tudományágnak bizonyult eddig, általában csak a klasszikusokra és a legnagyobbakra szokott figyelmet fordítani.

Szepes Erika könyve a történeti-funkcionális verstan igényével vizsgálja végig az elmúlt évtizedek magyar költészetét. Mintegy kilencven költő versével foglalkozik, s nemcsak Piliinszkyvel, Vas Istvánal, Nagy Lászlóval, Nemes Nagy Ágnessel, Juhász Ferencsel, hanem a legújabb irányok fiatal képviselőivel is. A verstani példákban legújabb líránk valóságos „szép versek” antológiája bontakozik ki, azokat is gyönyörködtetve, akik nem a szakkérdések fölött kívánnak elgondolkodni, hanem egyszerűen csak élvezni akarják mai költészetünk pompás hangzágazdagságát. Mert az aggályoskodó alapkérdésre avval válaszol ez a könyv, hogy bemutatja újabb költészetünk formavilágának imponáló sokféleségét. Előbb az időmértékes verselés alakulását veszi szemügyre, majd a magyaros verselést, ahogy ő és Szerdahelyi nevezik, az „ütemhangsúlyos verselést”, végül a kettőt különféle fokozatokban egyesítő, egybeépítő szimultán ritmizálást. De evvel még nem ér véget a könyv. Utolsó nagy fejezetét Weöres Sándor tündérvarázslatú költészetének elemzésére fordítja, minden eddigi feldolgozásnál teljesebben mutatva be Weöres ritmikai eredetiségét, zenei ihletének szinte végtelen gazdagságát. Szakkutatók mellett Szepes Erika munkája tanárokhoz, diákokhoz és általában azokhoz szól, akik szeretik a költészetet és érdeklődnek a versek szépségének rejtelméi iránt. *(Tevan)*

Domokos Péter: Szkítiától Lappóniáig

E rokonszenves szerénységgel megírt könyv azt tekinti át, hogy milyen irodalmi visszhangja volt a nemzeti eredethez és nyelvrokonsághoz fűződő elméleteknek, elképzeléseknek és hiedelmeknek a középkortól máig. Szkítia jelenti metaforikusan a keleti eredettel, a hun rokonsággal kapcsolatos nézeteket, Lappónia pedig a finnugor összehasonlító nyelvészet felfe-

dezései és eredményei nyomán létrejött rokonságtudat összefoglaló neve a könyv címében. Az első fejezet Anonymustól és az első krónikáktól a finnugor nyelvészet néhány első lépéséig tekinti át a tárgyat, a második fejezet az első tudatos és már tudományosnak nevezhető nyelvészeti kutatások periódusát mutatja be Sajnovics Jánostól Reguly Antalig. A harmadik fejezetben a múlt század második feléről és a századforduló izgalmas korszakáról van szó, míg a negyedik a két háború közötti időszakot dolgozza föl, az ötödik és egyben utolsó pedig a legutóbbi évtizedeken kalauzol végig. A szerző, aki az Eötvös Lóránd Tudományegyetem professzora, világosan és áttekinthetően kezeli a hatalmas anyagot, nem vezet be kényszerű megszorításokat, hanem egyforma figyelmet fordít a szépirodalomra és szakirodalomra, annál is inkább, mivel — különösen kezdetben — a kettő még nem is vált el egymástól.

A tájékozott olvasó jól tudja, hogy a finn és a magyar nyelv rokonságát egy Martin Fogel nevű német orvos fedezte fel a 17. században, amikor a finn nyelvet tanulmányozva kezébe került Szenci Molnár Albert magyar nyelvtana. A nyelvrokonságról tudott már Comenius, és említette Leibnitz is. A magyar kezdetek azonban elég homályosak. Domokos könyvének egyik érdeme, hogy tisztázza a Sajnovics-hoz vezető út állomásait és figyelemfölkeltő hangsúlyt vet olyan elfeledett úttörőkre, mint Turkolly Sámuel vagy Huszti András. Kiemelkedő hangsúlyjai a későbbi időkkel illetően is gondolatébresztőek. Megbecsüléssel ír Zempléni Árpádról, akivel elég mostohán bánik az irodalmi emlékezet. Pedig hőbortosnak tűnő szellemi kalandozásaival a modern költői mitologizmus egyik előfutára volt. Nemcsak Képes Gézát előzte meg a finnugor népek irodalmába merítő tájékozódásával, hanem előde volt Weöres Sándornak is pl. az Istár-mítosz földolgozásában.

Szkitia és Lappónia persze két ellentétes pólus a tudomány térképén. Két egymással harcban álló szomszédvár. A könyv szerzője a finnugor nyelvészet elkötelezettje: ám ritka példáját adja a higgadt okfejtésnek és tárgyilagos előadásnak. Néha egy-egy félmondat erejéig szelíd gúny fut a tolla alól, de láthatólag törekszik arra, hogy még a délibábos rokonságkeresők di-

lettáns nézeteit is a lehető legobjektívabban hangon mutassa be. (*Akadémiai Kiadó*)

Suetonius: Caesarok élete

Suetonius, aki mintegy húsz évvel volt fiatalabb Tacitusnál és ugyancsak az első és második század fordulóján élt és dolgozott, tizenkét császár élettörténetét írta meg. Munkáját már kétszer lefordították magyarra, először a múlt század végén, másodszer pedig az elmúlt évtizedekben a Bibliotheca Classica sorozatában jelent meg. Az Olcsó Könyvtár most a tizenkét életrajz közül az első négyet adja közre: Iulius (magyarosan Julius), Augustus, Tiberius és Caligula pályaképet.

A nagy római történetírókat Európa századai különféleképpen értékelték. A reneszánsz és humanizmus elsősorban Livius-hoz vonzódott, az ő kiegyensúlyozott stílusában, előadásmódjában és véleményformálásának arányos nyugalmában találta meg annak az összhangnak mintáját, amelyre törekedett. A romantika Tacitust emelte ki. Szenvedélyét, erkölcsi felháborodását, ítélkező haragját és már-már regényírói láttató erejét Suetonius szerényebb képességekkel volt megáldva, sem szerkeszteni, sem írni nem tudott úgy, mint nagy elődei, elmaradt híres görög kortársa, Plutarkhosz mögött is. Ebben a mi, fényesnek egyáltalán nem nevezhető századunkban mégis különös figyelem fordult feléje. Elsősorban a Caligula-életrajz miatt. Suetonius a pletykákat, szóbeszédet, anekdotikus történeteket gyűjtötte össze. Azt szokták mondani, hogy ő volt a legszórakoztatóbb történetíró. De ez nem felel meg a valóságnak. Életrajzai zsúfoltak, nehezen áttekinthetők, rengeteg név és adat van bennük, száraz, szinte csak felsorolásszerű előadásban. Nem sok ügyet vetett az időrendre sem, inkább témák, tárgykörök szerint csoportosította anyagát, így egy-egy időponthoz többször is visszatért.

A mi századunk értéknélküliségének, szüntelen értékválságainak szemszögéből tekintve mégis talán ő volt a legmodernebb, ha nem is a legjobb historikus. Avval a „semmivel” nézett szembe, amivel oly sok modern író. A többi nagy történetész a tradíció és a régi dicsőség, vagy éppen a római nagyság elképzelt erényeire támaszkodva értékelt és ítélkezett. Suetonius nem. Caligula-életrajzában nemcsak

a zsarnok császár rémtetteitől rettent el, hanem az egész történelemtől. Mintha azt mondta volna: ha ilyen az ember, akkor megszakítom a közösséget vele. De legalábbis a történelemmel és társadalommal. S ebben a keserűségben, amit egyébként egyáltalán nem filozofikus szinten fejezett ki, hanem inkább csevegő pletykálgatás közben sugalmazott, ebben

a keserűségben távolról fölrémlett az erkölcsei választásnak az a kérdése, amely oly sokat foglalkoztatta az elmúlt évtizedekben is az írót. Gondoljunk Camus Caligula-feldolgozására, nálunk Kosztolányiéra, Háy Gyulára és Székely Jánoséra. (Fordította Kiss Ferencné. Szépirodalmi Könyvkiadó.).

Kritika

Könyv Egy szemlélődő feljegyzései

Németh Lajos: *Papok a rács mögött*

Ugyan csupán szemtanúja volt (belül persze korántsem közömbös) a szerző annak az utcai tüntetésnek, amelyen a soproni ifjúság az egyházi iskolák államosítása ellen lépett föl, de ez bőven elég volt ahhoz, hogy másfél évre internálják, előbb a budadéli, majd a kistarcsai táborba. Börtönnaplója sokadik az utóbbi években megjelentek közül, az olvasónak és a recenzensnek is tompulnak már érzékei, azonban ez a szöveg állandóan ébren tartja figyelmünket, mert pontos, életes és hiteles. A történész persze bizonyára jónéhány újdonságot talál benne, még inkább gazdag tárháza kapcsolatok kutatóinak, hiszen a krónikás olyan viszonylatok átélője lehetett, amelyek határhelyzetekben jönnek létre.

Számomra ez a lágernapló négy jelentésréteget kínál. Először is a felvillanó élet-történeteken keresztül maga a *történelem* szűródik be a falak közé, imígyen: „Már-már komoly összecsapásra került sor a nép és a fegyveres erő között, amikor Angyal Géza érseki tanácsost felkérte a rendőrség vezetője, hogy a népet csillapítsa le. Géza bácsi készséggel eleget tett a felhívásnak. Kérésére a tömeg szétoszlott, s mindenki hazament. Angyal Géza érseki tanácsost pedig az állampolgári rendőrség letartóztatta és internálta.”

A második réteg a *történelemké*, ilyenféle-képpen: „Családja a legnagyobb nyomorban van. Még ő is segíti feleségét és gyer-

mekeit. Hát úgy, hogy dr. Karasz Vince gombostűvel ellátott botjával felszededegeti az elszórt cigarettavégeket, a bennük lévő dohányt megfelelően preparálja, cigarettának feldolgozza, kockacukorért, vajért elcseréli, s ezeket »visszacsomagban« eljuttatja hozzátartozóihoz. Hulladékmadzagot is gyűjt, abból szatyrot készít.”

A következő réteg a *papok*, köztük címek és rangok birtokosai, vagányok, hősök, szentek, megmosolyoghatók és tisztelendőek. Táborbeli viselkedésük nyomán legendák foszlanak és keletkeznek. „Szokolai Alajos egyelőre távol tartja magát a konyhai munkától, nem mintha »kivételezett« volna, hanem mert vannak »csicskásai«, (...) A jó lelkipásztor gondosságával iparkodik megnyerni őket Krisztus ügyének nemcsak üres prédikációkkal, hanem »gyomrukon át is«... — „Különösen a mi szőnyegünk előtt állnak sokáig. A minta és a sokféle szín egyformán tetszik nekik (...) Jankovics kanonok igen lelkiismeretes munkát végez, s — mi tagadás — őszintén kifejezi nemtetszését, ha látja, hogy én kevesebb gondot fordítok a minőségre, mint ő. Tekintetét sokszor végigjártatja a szőnyegen, s mosolyogva jegyzi meg: »Nézd, Alajos, milyen szép! csak vigyázzunk rá, hogy becsülettel fejezzük be, ha már egyszer elvállaltuk!«”

A negyedik, talán legérdekesebb réteg: *találkozás a mássággal*, váltakozó sikerű küzdelem előítéleteikkel:

„Ki gondolná, hogy a gyűrött ruhás, sebtében összekötözött otromba csomag-

kat cipelők közt magas rangú katonatisztek, volt országgyűlési képviselők, orvosok, mérnökök húzódnak meg a cigányok, csavargók és tolvajok mellett?"; „En — talán sokak előtt furcsán hangzik — a református lelkész védelmére keltem hitsorsosaival szemben. Elismertem, mert el kellett ismernem, hogy a katolikus papság ellenállása sokkal imponálóbb (...), de ugyanakkor óva intettem a társaságot, hogy általánosítsa a protestáns papságot illetően.” — „Megszaporodnak hamarosan, tisztelendő urak — mondja a »körletgőré«, hozunk ide egy zsidó rabbit. Persze — szentmiséinkre hivatkozva — tiltakoztunk. Két külön világot egy szobába rekeszteni nem lehet.” — „Jankovics kánonoknak van itt egy győri növendéke. Zsidó származású fiú. A zsidókkal jár istentiszteletre, de különösen joint-kosztért. A náciizmus idején félelmükben megkeresztelkedtek is velük étkeznek, számukra

akkor ez volt a megmenekülés lehetősége. Ma újra zsidóknak tartják magukat.” — „Tegnap egy zsidó orvostanhallgatót is közénk tettek. Nemigen bízik bennünk (...), persze a mi bizalmunk sem nagyobb iránta. Palesztinába akart szökni. (...) Volt a mauthauseni koncentrációs táborban. Érdekesek a zsidók; amilyen nagy hévvel vettek részt kezdetben a mai rezsim felépítésében és megszilárdításában, ugyanolyan kedvetlenül fordulnak most szembe vele, amikor nem jelent nekik többé »jó üzenet«.”

Kor és kórdokumentum is. Egy érzékeny ember „pontosan, szépen” feljegyzett szemlélődése, az „ez történt” és az „így is lehetett látni” sajátos, izgalmas ötvözete. Tévedés csupán egy akad benne, az is „teológiai”. A szerző többször is pokolnak nevezi ezeket a táborokat. Tudósítása alapján azonban számomra inkább tisztítóhelynek tűnik.

Kamarás István

Képzőművészet

Kelet és Nyugat között

Amióta láttam a Magyar Nemzeti Galéria Kárpát-vidéki ikonokból rendezett kiállítását, az a gondolat foglalkoztat: *mi is az, amit úgy neveznek: „ikon”*. Ám ha jobban belegondolunk ebbe a kérdésbe, rögtön adódik egy másik is, nevezetesen: *kinek a számára?* Mert valószínűleg alapvetően másként látja e *létezőket* egy ortodox képtisztelő, mint egy nyugati, racionálisabb szellemben nevelkedett hívő, ki inkább csak *tárgyaknak* hívná e képeket. (És hozzájuk képest harmadik nézőpont például azoké a karizmatikus csoportoké, vagy éppen a decemberben ismét Magyarországra látogató taizéi közösségé, akik gyakran másolják, és helyezik elmélkedéseik középpontjába a legszebb orosz vagy bizánci ikonokat.) E különbségnek valószínűleg nagyon sok köze van ahhoz a módhoz, ahogy a két gondolkozásmód a képeket,

és még inkább magát a művészetet meghatározza a maga számára, hiszen másként festenek Európa keleti és nyugati régióiban például a kérdéses 15—18. században is. Vagyis a fenti kérdés (mi az ikon?) a kiállításnak kétszeresen is alapkérdése: a művek szintjén (melyek két kultúra érintkezési pontján jöttek létre) és a művekről való elmélkedés szintjén is (hiszen például műgyűjteményben, defunkcionáltan kiállítani alkotásokat jellemzően nyugati tevékenység).

Kiinduló kérdésünkre a „keleti” választ *Pavel Florenszkij: Az ikonosztáz* című alapvető művében találhatjuk meg. E könyvet *Puskás Bernadett*, a kiállítás rendezője is idézi a katalógusba írt tanulmányában, mikor Florenszkij ablak-hasonlatát felhasználva próbálja meghatározni az ikonosztáz jelentését. A hasonlatból következő meghatározás azonban további magyarázatra szorul, hiszen a (Florenszkij által oly sokat kárhozta-

tott) reneszánsz festészet teoretikusai ugyanezzel a hasonlattal éltek a centrálperspektívát felhasználó festmények leírásakor, vagyis ennek alapján nem tudnánk a különbséget megragadni.

„... Az ablak (...) önmagában véve, tehát a fényvel alkotott viszonyán, funkcióján kívül — holt tárgy, ha rendeltetését nem tölti be — nem ablak: a fénytől elvonatkoztatva pusztán csak fa és üveg. (Florenszkij 27—28) Erhez hasonlóan: „Az ikon: a látomás körvonala. A látomás nem ikon: a látomásnak önmagában vett realitása van; az ikon azonban önmagában véve nem létezik, körvonalai egybeesnek a szellemi képpel, tudatunkban az ikon ezzel a képpel egyenlő, s rajta kívül, nélküle, tőle függetlenül, tőle elvonatkoztatva már nem lehet sem kép, sem ikon, hanem egyszerűen csak egy tábla.” (27)

Látható tehát, hogy Florenszkij az „ablak-hasonlatot” a reneszánsz festészeti íróival szemben egészen konkrétan értette: ha nincsen a látomásnak realitása, akkor nincsen ikon sem. Néhány oldallal később ennél még tovább ment, levonva a fenti szillogizmusból adódó következtetést: „Rubljov Szent Háromsága létezik, tehát létezik Isten”. (30) Vagyis: „...az ikonfestészet metafizika, a metafizika pedig: ikonfestészet...”. (107) Ennek alapján a kulcskérdés az ikonok „létezése”. E létezés azonban nem belátható: a kiválasztottak számára feltárulhat. A „kiválasztott” jelző ez esetben azonban földrajzi és szociológiai értelemben értendő, vagyis azokra az emberekre vonatkozik, akik letéteményesei a keleti keresztény kultúrának. Az ikonok „létezésének” belátása így nem a kegyelem kérdése (amint azt Florenszkij sugallja), hanem sokkal inkább a háttér-kultúráé, hiszen a hithez, azaz Isten be/meglátásához nem elengedhetetlenül szükséges.

De mit kezdhet akkor az ikonokkal a bevezetőben említett másfajta háttérű szemlélő? Alighanem az ő számára is szentképek ezek, de nem azért, mert rajtuk keresztül „Isten eleven bizonyágtevőit” (24) látja, hanem, mert Istenről, angyalairól, szent embereiről és azok szent tetteiről szólnak. A szólás módját látja, azt, amiben különbözik egyik festmény a másiktól, egy nyugati egy keletitől. A téma-választásban vesz észre különbségeket, abban, amit egy-egy személlyel kapcsolatban megmutat a festő, valamint abban,

ahogy megmutatja; vagyis mindabban, amit stílusnak nevezünk.

A Galéria-beli kiállítást nézve, vagy annak katalógusát lapozgatva azonban az ikonfestészet stílusként való meghatározása nem tűnik elégségesnek. Olyan különbözőek ugyanis a képek (például a *Szent Kozmát és Szent Damjánt* ábrázoló 17. század második felében készült kettős portré (Kat. no.: 66.) és a 18. század elején festett *Simon és Fülöp apostolokat* ábrázoló kettős portré (Kat. no.: 85.), és mégis annyira egyfélék, hogy e művészetet a táblakép művaján belül külön műfajnak kell inkább tekinteni. Ha viszont az ikonfestészetet műfajként határozzuk meg, akkor könnyen alkalmazhatjuk rá a művésztörténetben általában szokásos földrajzi és történelmi szempontokat, ami által az ikonok egymástól és főként a 13—15. századi orosz ikonoktól való eltéréseinek jelentős része értelmezhetővé, de legalábbis leírhatóvá válik anélkül, hogy Florenszkijhez hasonlóan hanyatlásról és korcsosulásról kellene beszélnünk. (50) Az ő ikonfogalmának ugyanis alapvetően ellentmond az árnyékolás (ami megfigyelhető a már említett *Simont és Fülöpöt* ábrázoló kettős portrén, vagy a *János evangélistáról* festett képen (Kat. no.: 124.), a kicsit is realisabb térábrázolás (például az *Illés próféta a tüzes szekéren* című képen [Kat. no.: 13.]), az akció középpontba állítása (*Krisztus szenvedései* [Kat. no.: 42]), nem is beszélve az élő, világi személyek megörökítéséről (például *Az Istenszülő oltalma*, melyen felismerhető Mária Terézia és II. József [Kat. no.: 126.]). Florenszkij szellemtörténeti felfogásában a Kárpát-vidéki ikonok nagy része teljesen elkorcsosult változata az orosz (ős)képeknek. Ha azonban racionálisabb, művésztörténeti keretben gondolkozunk e képekről, sokkal inkább kettős meghatározottságuk tűnik fel: az, hogy nemcsak az orosz festmények változatai, de egyúttal kapcsolódnak a művészet nyugati vonulatához is. E festmények két régió határán születtek, és a képekről való gondolkodásmód mindkét formája hatott rájuk, a történelem folyamán nyilván változó mértékben. Olyan tárgyak tehát, melyek egy határ- (és sok esetben: népi-) kultúrát reprezentálnak meghatározott nézőpontból, vagyis e határ-kultúra egy szelete ismerhető meg belőlük. Valahogy úgy, ahogy *Carlo Ginzburg* rekonst-

ruálta a középkori Itália népi vallásosságának, hiedelmeinek egy-két összetevőjét nemrég magyarul is megjelent világhírű könyvében: *A sajt és a kukacok*ban (a rekonstrukció alapja egy 1532-ben született friuli molnár eretneknek talált, tehát két vagy több különböző gondolkodásmódot egyesítő nézete volt).

A kiállítás legfőbb erényét éppen ebben látom: olyan anyagot mutatott be, amely eddig soha nem szerepelt — szerepelhetett együtt, vagyis dokumentálta a Kárpátvidék kultúrájának egy nagyon fontos vonását, lehetőséget adva a kutatóknak a kultúra alaposabb elemzésére.

Horányi Attila

Zene

Szelidített Liszt

Nem könnyű a kiindulási alapot elfogadni, hozzászokni ahhoz a gondolathoz, hogy Lisztet nemcsak látványosan, szilajon, szélsőségesen, hatalmas tempóbeli és dinamikai váltásokkal lehet játszani. Am akinek sikerül, nagyon megszeretheti *Ránki Dezső* új, a Quint által kiadott lemezét.

Sokan és sokféleképpen játszanak rosszul Lisztet, de végső fokon minden ilyen zongorista elhelyezhető a Vadak illetve az Ügyetlenek osztályába. Az egyik fajta úgy próbálja lepezni fogyatékoságait, hogy nekiesik a hangszernek, üti-veri, zongatja, búgatja, borzalmas hangzivatárokat támasztva Liszt nevében, míg a másik feltűnően melléütöget, lelassul, ritmust vesz, bizonytalankodik. Ránki — feltételezem — irtózik az előbbtől, és nem fél attól, hogy mértékletességét félreértve hallgatói a másik csoportba sorolják. Megteheti, mert játéka biztos, tiszta, minden hangját jól meg lehet különböztetni, sosem botlik, nem maszatol. De ennyi nem mindig elég. Zongoradarabjainál ugyanis Liszt a maga előadói géniuszt is a művek részévé tette, és szellem legyen, merész, következetes, hajlíthatatlan — mondhatná bárki —, aki eljátszásukra vállalkozik. Ránki Dezső formatisztelő, sőt a formát hangsúlyozó fegyelme, a szélsőségeket kerülő, klasszikus stílusú játékmódja vajon megfelel-e olyan, bizonyos pillanataiban improvizatív jellegű, hullámzó kedélyű darab előadásához, mint a h-moll szonáta?

Furcsa módon a válasz igen, nagyon is. Ránki szerénysége ugyanis nem jelent érzelmi szegénységet. Mindvégig erőteljesen (sokszor hallhatóan is, énekel, nyögések-

kel erősítve a dallamot) küzd a kifejezésért, és persze közben egy percre sem feledkezik meg arról, hogy a megtalált kifejezést befogadhatóvá tegye — vagyis nagyon szépen, pontosan, egyenletesen, nemesen játszik. Nem gondolnám, hogy Liszt a komponálásakor ilyenfajta előadásra gondolt, de biztos vagyok abban, hogy örömét lelte volna benne. És talán a zárt szonátaformák rajongói, akik annyiszor fanyalognak a h-moll szonátát idézve, ezt a lemezt hallgatva meglepődve tapasztalják, hogy a mű az ő kritériumaik szerint is sokkal jobb, mint azt korábban gondolták.

Viszont szerencsétlen ötlet volt néhány más kompozíciót Ránkival lemezre venni. A negyedik Mefisztó-keringő, a Polka, a két Csárdás csupán eljátszott, de nem megszólaltatott darabok. Ezekben a művekben a démoniség annyira alapvető jellegzetesség, hogy ha ez hiányzik belőlük, kiürülnek, és a hallgató számára nem sokat jelentenek. De a gyengébb pillanatokért bőséggel kárpótól egy maroknyi alig játszott, szinte ismeretlennek mondható remekmű csodálatos könnyed, tiszta előadása. Az *In Festo Transfigurationis Domini nostri Jesu Christi*, amelynek címe szinte hosszabb a műnél, a *Bölcsődal*, az *Impromptu*, és a *Sancta Dorothea* csupa rövid, egyetlen hangulatra épülő darab, egyenletes mozgás fölé ívelő dallam, mégis sokszínű, sokféle, a fényben föl-fölszikkra. Áhítat szől ezekből a művekből, halk magány, szomorúság nélküli lemondás, nyugodt hit. Az idősebb Liszt.

Csak el kell fogadni, hogy így is lehet játszani, hogy ez is Liszt. És nem is nehéz.

Fáy Miklós